

Zentsura, itzulpena eta ideologia: zenbait ikerlerro euskal ikasketen eremuan

Censura, traducción e ideologia: vías de interpretación
en el campo de los estudios vascos

Censure, traduction et idéologie : quelques vais de
recherche dans le champ des études basques

Censorship, translation and ideology: some notes on
the basque studies

IBARLUZEA SANTISTEBAN, Miren
(UPV/EHU-MHLI)¹

Noiz jaso: 2019-03-04

Noiz onartua: 2019-05-30

¹ Argitalpen hau Eusko Jaurlaritzak finantzatzen duen MHLI (www.mhli.net) ikerketa taldearen US 17/10 (UPV-EHU) eta FFI2017-84342-P (MINECO) proiektuen baitan gauzatu da.

Zentsura-itzulpena-ideologia loturak oinarri hartuta, bikoitza da lan honen xedea: ikerketa-programa bat proposatzea eta eskura ditugun datuak sailkatzen hasteko adibide bat eskaintzea. Batetik, eremuen teoriaren arabera ikerketa-programa bat aurkezten da, lehenago proposatu izan direnen osagarri, euskal ikasketetan zentsura eta itzulpena elkarrekin gurutzatzen diren esparruetako eragin sortzaileak eta ezabatzaileak agerrarazteko; izan ere, funtsezkoa da gisa horretako marko orokor bat, ikerketa-esparru berriak ikusarazten dituen, Memoria Historikoa Literatura Iberiarretan ikerketa-taldea (MHLI) Archivo General de la Administración (AGA) erakundearen egiten ari den hustuketa-laneko datuak sailkatzeko. Ildo horretan, ikerketa-galderak proposatzen dira marko horren bidetik, besteak beste, AGAko datuak ustiatzeko. Bestetik, ikerketa-programa hori baliatzen da euskal eremuko Frankismoaren zentsura instituzionalari buruzko datuak sailkatzen hasteko (testu idatziekin lotutako zentsura-kasuen adibideetara jotzen da) eta itzulpena ukitzen duten gizarte-egituraren osagaiak eta diskurtsoak, sortutako eta ezabatutako corpusak eta kanonak, eta zentsura ekiditeko edo zentsuratutako itzulpen-estrategiak hizpide hartzeko.

Gako-hitzak: Zentsura, itzulpena, ideologia, euskal ikasketak.

En este trabajo se parte de la relación censura-traducción-ideología con un doble objetivo: proponer un programa de investigación y presentar un modelo de clasificación de datos disponibles hasta el momento. Por un lado, se presenta un esquema de investigación basado en la teoría de los campos, complementario con esquemas presentados anteriormente, pero que revela tanto condicionantes creativos como destructivos surgidos de la combinación de variables censura y traducción en el ámbito de los estudios vascos. Un marco general de este tipo resulta fundamental para visualizar nuevas líneas de investigación y clasificar los datos extraídos del vaciado que está realizando el grupo de investigación Memoria Histórica en las Literaturas Ibéricas (MHLI) en el Archivo General de la Administración (AGA). En ese sentido, se proponen preguntas de investigación relacionadas con el programa presentado; se trata de preguntas de investigación útiles para la explotación de los datos extraídos de las fichas de censura del AGA. Por otro lado, se hace uso del esquema presentado para comenzar a clasificar los datos de los que se dispone en relación a la censura franquista y la traducción en el ámbito vasco (el presente trabajo se centra en ejemplos en casos de censura relacionados con textos escritos), con el fin de debatir sobre temas tales como los elementos de las estructuras sociales que influyen en los procesos de traducción, los discursos, los corpora y el canon eliminado y promovido en situaciones de censura, así como las estrategias de traducción para esquivar o apoyar el proceso censor.

Palabras clave: Censura, traducción, ideología, estudios vascos.

Sur la base des connexions entre censure, traduction et idéologie, l'objectif de ce travail est double : il propose un programme de recherche et il présente un exemple de classement

des données que nous détenons. D'une part, nous présentons un projet de recherche relatif à la théorie des champs, qui s'ajoute à ceux qui ont été présentés auparavant, et qui montre les conditions, qu'elles soient créatives ou destructives, qui apparaissent lorsque l'on combine les variables censure et traduction dans les études basques. Un tel cadre général est fondamental pour visualiser les nouveaux domaines de recherche destinés à classer les données issues du travail de refonte mené actuellement par le groupe de travail de la Mémoire historique dans les littératures ibériques (MHLI) dans les Archives générales de l'administration (AGA). Des questions de recherche sont proposées dans ce cadre, entre autres choses pour exploiter les données de AGA. D'autre part, ce programme est utilisé pour commencer à classer les données de la censure franquiste dans le domaine basque (exemples de cas de censure relatifs à des textes écrits) afin de soumettre au débat les composants et les discours des structures sociales en connexion avec la traduction, les corpus et les règles qui apparaissent et disparaissent et les stratégies visant à censurer ou à éviter la censure.

Mots-clés : Censure, traduction, idéologie, études basques.

This work is based on the censorship-translation-ideology relationship and has a double objective: to propose a research programme and to present a classification model for the data available so far. On the one hand, it presents a research-scheme based on the theory of fields, complementary to the schemes presented in previous papers, but which reveals both creative and destructive conditioning factors arising from the combination of censorship and translation in the field of Basque Studies. A general framework of this type is fundamental for visualizing new lines of research and classifying the data that Historical Memory in Iberian Literatures (MHLI) research-group has extracted in the documentation-process carried out in the General Administration Archive (AGA). In this sense, research questions related to the research-scheme presented are proposed, as far as they are useful for the exploitation of the data extracted from the censorship files of the AGA. On the other hand, the research-scheme proposed is used to classify the data available so far in relation to Franco's censorship and translation in the field of Basque Studies (this work focuses on examples of censorship cases related to written texts), in order to debate issues such as the elements of social structures that influence translation processes, discourses, corpora and canon eliminated and promoted in censorship situations, as well as translation strategies to avoid or support the censorship process.

Key words: Censorship, translation, ideology, Basque Studies.

1. Sarrera

Lan honen helburua da euskal ikasketetan zentsura eta itzulpena elkarrekin gurutzatzen diren esparruak azalaraztea eta itzulpenaren eremuko ikerlerroak bistaraztea, euskal eremuko Frankismoaren zentsura instituzionalari buruzko datuak ustiatzeko. Lehenbizi, zentsuraren eta itzulpenaren ikerketarako baliagarri zaigun ildo teoriko-metodologikoari buruzko zenbait ohar egingo ditugu, eta eremuaren teorian oinarritutako ikerketa-programa orokor bat proposatuko dugu, hain zuzen ere, euskal itzulpen-ikasketak ardatz harturik, zentsuraren eta itzulpenaren bat-egitetik sortutako zenbait ikerketa-esparruren berri eman eta ildo horretan egin daitezkeen ikerketa-galderak plazaratzeko. Funtsezkoa zaigu programa-orokor hori MHLI ikerketa-taldea AGA artxiboan (Archivo General de la Administración) egiten ari den hustuketa-lana ustiatzeko. Ondoren, proposatutako marko horri jarraikiz, zenbait ikergai edo adibide plazaratuko ditugu, orain arte liburuaren eta testu idatzien zentsuraren inguruan egin izan diren lanek, batez ere Joan Mari Torrealdaireren lanek, eta orain arte MHLI taldeak AGAn eskuratutako dokumentazioak eskainitako datuak baliatuta.

2. Zentsura eta itzulpena: tresna ideologiko ezabatzaileak eta sortzaileak

Literaturaren soziologiaren argitan, literatur lanen ekoizpenean eragiten duen baldintza sozialetako bat da zentsura, hain zuzen ere, kulturaren kontrol ideologikorako erabiltzen den tresnetako bat, botere-harremanekin zerikusi zuzena duena. Bestelako tresna ideologiko batzuk ere badira, erlijioari lotutakoak, edo kultur politika jakinekin lotutakoak, besteak beste, bai eta tresna ekonomikoak ere (merkatuarekin lotura dutenak, esaterako). Bada, zentsura hertsiki loturik dago tresna horiekin. Beste hitz batzuetan esanik, elkar elikatzen dute denek; nolakoa den gizarte bat bideratzen duen erregimen politikoa, halakoa da gizarte horretako argitalpenaren kontrola, dela zentsura instituzionala, dela adierazpen-eskubidea arautzen duen legedia... eta halakoak dira, halaber, gizarte horretako truke ekonomikoak, erakundeen artekoak eta abarrak (Sapiro, 2014: 36-37).

Itzulpen-ikasketen argitan, eta Lefeverek azaltzen duenez, itzulpenaren mezenasgoarekin lotura zuzena du alderdi ideologikoak, alderdi ekonomikoak eta estatusak bezala (Lefevere, 1992: 15). Izan ere, itzulpen-politikak ere erregimenaren kontrol-sistemen mende egoten dira, eta, hortaz, itzulpenen eragileak ez eze, itzultzaileak ere bitartekari ideologikoak izaten dira, zentsura bezalatsu. Itzulpen-ikasketetan bizi izandako kultur biraren eta bira soziologikoaren ildotik, itzultzailearen esku-hartzea eta manipulazioa agerian jarri izan dira, eta ildo horretan ulertzen da artikulu honetan itzulpena, ideologia-transferentzia gisa, hizkuntza-transferentzia hutsaz haratago. Azken batean, itzulpen-prozesua da «a process of mediation which does not stand above ideology but works through it» (Simon, 1996: 8).

Hala, sarri parekatu izan dira itzulpena eta zentsura, bi-biak manipulazio-estrategiak direlakoan: «Both the translator and the censor manipulated the texts not in order to ban them from public performance, but rather to make somehow acceptable and ready for public dissemination» (Billiani, 2006: 9-10).

Kontrol-sistema askotarikoek eragiten diote, beraz, kultur ekoizpenari. Eragin horien artean dira, produkzioa kontrolatzeko jarraibide edo bete-behar agerikoez gain, beharbada hain agerikoak ez direnak edo produktuan barik prozesuan eragiten dutenak: autozentsura edo hizkera bikoitza bezalako fenomenoek ari gara, hain zuzen ere. Hainbat ikertzailek agerian jarri izan dutenez, «As a rule, anticipatory anxiety and fear on the part of editors and writers led to much harsher acts of self-censorship than any censor would have expected to exercise» (Kuhiwczak, 2009: 55). Horrek guztiak hartzailearengan ere badu eragina; azken finean, sarritan, lerro artean irakurtzera eta interpretatzera behartzen dituzte kontsumitzaileak (Sapiro, 2014: 36-37).

Zentsura-aparatuak lanak ezabatzen ditu, baina sortu ere sortzen du, kanon jakin bat, adibidez. Kanon bat sortzeaz gainera, sortzen ditu, halaber, diskurtsoak, jarrerak eta jokamoldeak (zentralak eta periferikoak, hegemonikoak eta subalternoak...). Zentsuraren itzala, hortaz, zentsuratutako produktuak ezabatzetik edo produktu batzuk eraldatzetik haratago doa: eragina du produkzioan parte hartzen duten eragileen jarreretan eta jokamoldeetan:

«el verdadero poder de la censura: el de convertir a muchos escritores en censores de sí mismos» dio Beneytok (1975: 158). Egileek autozentsuraren eraginez darabilten hizkera bikoitza dela eta, gainera, zentsurak eraldatu egiten du hartzaileek testuak irakurtzeko duten modua, eta lerro artean irakurtzera behartzen ditu.

Bada, idazleen egoera literatur ekoizpenaren kateko eragile guztietara estrapola daiteke, baita itzultzailetara ere. Honela azaltzen du, esaterako, Gómez Castrok:

Writers who produced their work under the circumstances prevailing in Spain for almost forty years, with an ever-alert censorship mechanism, needed to have in mind the different obstacles their books were going to encounter. Translators working at the time found themselves in a similar situation. Native writers usually developed more often than not an unconscious system of self-censorship when writing, and there is no reason to think that translators did not resort to the same strategy (whether consciously or not) when translating English works into Spanish. (Gómez Castro, 2009: 142)

Barneratutako estrategia kontziente edo kontzientziapekoaren auzi hori guztiori Bourdieuren «egiturazko zentsura» kontzeptuarekin lot daiteke, zeina ez den gertatzen soilik zentsura-erakunde bat dagoenean. Bourdieuren hitzetan, egiturazko zentsura diskurtsoaren zirkulazio-eremuaren egituran bertan sortzen da, eta ez da instituzionala soilik (Bourdieu, 1982: 169). Azken finean, zentsura diskurtso sozial bat da, eta erabat barneratzen dugu, denik ere ez ohartzearaino. Billianik ere diskurtsoaren bidetik definitzen du zentsura: «Censorship itself must be understood as one of the discourses, and often the dominant one, produced by a given society at a given time and expressed either through repressive cultural, aesthetic and linguistic measures or through economic means». (2006: 2)

Bourdieuk kontzeptualizatutako egiturazko zentsura hori modu askotan ager daiteke, baina zentsura-agerpen espezifiko jakin batez ariko gara gu artikulu honetan: euskal eremuko Frankismoaren zentsura instituzionalaz eta horrek Trantsizioan utzitako itzalaz, alegia. De Blasen definizio honekin bat egiten duen zentsura izango dugu aztergai: «lo que podemos denominar

censura institucional, que cabe entenderla como la existencia de un organismo específico –civil, eclesiástico o militar– con unas atribuciones, finalidades y procedimientos asimismo específicos» (De Blas, 2007: online).

Argi utzi gura genuke zentsura-egitura hori, ezabatzailea izan den hein berean, sortzailea ere izan dela; hau da, batetik, kultur ekoizpenaren eremua egituratu duela, eta bestalde, produkzioa ezabatzeaz gain, sortu ere sortu duela, 1990eko hamarkadaz geroztik zentsura ikertzeko teoria berriek eskaintzen duten ikuspegiak defendatzen duten moduan (Bunn, 2015: 25-44).

The central insight of New Censorship Theory has been to recast censorship from a negative, repressive force, concerned only with prohibiting, silencing, and erasing, to a productive force that creates new forms of discourse, new forms of communication, and new genres of speech. By «productive» scholars mean generative or fecund, not necessarily salutary—though not exclusively baleful, either. (Bunn, 2015: 26)

Beraz, egitura ezabatzailea eta errepresiboa den hein berean, zentsura produktiboa (edo integratzailea) ere bada, eta halaxe ulertzen da artikulu honen kariatara. Era berean, ezin da ahaztu zentsura-egoeretan ez dutela soilik eragiten zentsuraren egitura ofiziala osatzen duten eragile autoritarioek:

Where traditional understandings of censorship focus on the actions of authoritative figures within the state or state-like institutions, New Censorship Theory sees censorship as a diffuse, ubiquitous phenomenon in which a host of actors (including impersonal, structural conditions) function as effective censors. These «structural» forms of censorship may be based upon the effects of the market, ingrained cultural languages and grammars, and other forms of impersonal boundaries on acceptable (and indeed intelligible) speech. (Bunn, 2015: 27)

Horixe da, hortaz, lan honetako abiapuntu teoriko-metodologiko nagusietako bat: zentsura-erakundeak lan jakin batzuk (edo horietako zatiak) ezeztatzen ditu, eta beste batzuk sustatzen, diskurtso bat ezabatzen du, eta beste bat eraikitzen.

Nabarmentzekoa da gisa bereko prozedura dela itzulpenarena: ahots batzuei bozgorailua jartzen zaien hein berean, beste ahots batzuk isilarazten dira. Itzulpena, beraz, selektiboa den hein berean, egituratzailea eta produktiboa ere bada: diskurtsoak sorrarazten ditu, zentralak zein periferikoak izan. Bestalde, ez dira soilik eragile zentsuratzaileak aztertu behar, sormen-produktuaren ekoizpen-prozesuan eta harreran parte hartzen duten eragile guztiak baitaude zentsuraren eraginpean. Gainera, errepresio-baldintzetan ere jakintza transmititzen da, eta diskurtso berriak sortzen dira, izan menderatzaileak, izan subalternoak (Billiani, 2006: 11).

Aurrekoarekin batera, eta aurreko paragrafoetan zehar agerrarazten joan garenez, lan honetako beste ardatz teoriko-metodologiko nagusia honako hau da: zentsura eta itzulpena ideologiarekin harremanetan aztertuko ditugu. Zentsuraren eta itzulpenaren bidegurutzua aztertzeko, hortaz, ideologiaren esku-hartzea izango da ardatza, Tymoczko proposatu bezalaxe: «In considering the relationship between translation and censorship, a good point of departure is an examination of the ways that ideology enters the translation process». (Tymoczko, 2009: 27)

Esan dezakegu, adibidez, ideologia jakin baten alde zentsurak isilarazten dituen ahots itzuliak existitzen direla, baina indar horri kontra egiteko itzulpen-estrategiak ere badirela; izan ere, sarri itzulpenaren bidetik sartu dira zenbait kulturatan debekatuta zeuden irudiak eta ideiak, zenbaitetan itzul-tzaileek modu subertsiboan lan egin izan dute kultur araei eta erakundeei erronka jotzeko, eta batzuetan enuntziatio-alternantziak baliatuta testuak moldatu izan dituzte itzultzaileek, zentsurak ezin ezabatzeko moduan (Tymoczko, 2009: 26). Aipagarria da, adibidez, Pegenautek ildo honetan esaten duena:

La naturaleza de la actividad traductora (es decir, el proceso de traducción) viene fuertemente determinada por una concienciación de cuál es la función que debe o puede cumplir el resultado (es decir, la traducción entendida como producto). Este producto puede constituir una fuente doctrinal de inestimable valor, pero si no es estrictamente controlado, puede convertirse en una herramienta subversiva de primer orden. La función de la censura es velar para que no ocurra esto último. (Pegenaute, 1996: 179-180)

Horiek horrela, itzulpena eta zentsura, bi-biak dira manipulazio-estrategiak, eta bi-biak dira tresna ezabatzaileak eta sortzaileak. Bi postulatu horietatik abiatuta aurkeztuko ditugu, hortaz, euskal ikasketen esparruan zentsura instituzionala eta itzulpena gurutzatzen diren bideak aztertzeko zenbait gako.

3. Itzulpena, zentsura eta ideologia gurutzatzen direnean: ikerketan kontuan hartu beharrekoak

Pegenautek azaltzen duenez, itzulpena da seguru asko literatur manipulaziorako formarik esanguratsuenetako, sarrienetako eta eraginkorrenetako bat:

Su potencial radica en que permite implantar una determinada imagen de un autor o una obra en una cultura extranjera, enfatizando, suprimiendo o modificando determinados aspectos. Todo parece indicar que el hecho de que el producto sea importado del exterior, probablemente lo hace todavía más vulnerable a la manipulación. (Pegenaute, 1996: 178)

Bada, manipulazio horretan berridazleek ez eze, hots, editore, kritikari eta itzultzaileek ez eze, goragoko maila hierarkikoan koka daitezkeen botere-egiturek ere parte hartzen dute (*idem*), kultur ekoizpenaren kontrol ideologikorako bitartekari sozialak diren aldetik («2. Zentsura eta itzulpena: tresna ideologiko ezabatzaileak eta sortzaileak» atalean azaldu dugu). Hala, elkar elikatzen duten barne-zentsura eta kanpo-zentsura bereizten ditu Pegenautek:

La censura se puede ejercer en dos estadios temporales diferentes y mediante dos fuerzas represoras. Cuando la censura emana del propio subsistema literario, en el que se encuentran localizados los reescritores, podemos hablar de censura interna. Esta censura se lleva a cabo durante el propio proceso de traducción. También podemos encontrarnos con una censura externa, que es la que ejerce el mecenazgo sobre el producto final. La existencia de una censura externa, capaz de prohibir la publicación de una determinada obra u ordenar su secuestro, constituye un importante elemento coercitivo, en cuanto que fuerza a los escritores y reescritores disidentes a autocensurarse. Ciertamente es que no cabe hablar de autocensura en todos los

casos de censura interna, pues serán muchos los que mantengan unos principios afines a los postulados desde el poder. Ya hemos sugerido que el reconocimiento social y económico viene íntimamente ligado a las cuestiones ideológicas cuando de propaganda vertical se trata. (Pegenaute, 1996: 181)

Itzulpenen kasuan, bitartekaritza ideologikoaren eredu bat proposatzen du Tymoczko:

Even in a simplified model, therefore, the ideology of a translation will be an amalgam of (1) the subject of the source text and the source text representation of that subject, (2) the various speech acts instantiated in the source text relevant to the source context, (3) layered together with the translator's representation of the source text, (4) its purported relevance to the receptor audience, (5) the various speech acts of translation itself addressing the target audience, and (6) resonances and discrepancies between these two `utterances'. (Tymoczko, 2009: 28)

Hortaz, azterketa baterako, jatorrizko testua, hari buruzko diskurtsoak, testu eta diskurtso horren itzultzailearen errepresentazioa, hartzaileek horri guztiari buruz egiten duten errepresentazioa, itzulpenari buruzko diskurtsoak, eta jatorrizko eremuan eta xede-eremuan gertatzen direnen arteko oihartzunak eta ezberdintasunak izan behar dira kontuan.

Eredu hori baliagarri zaigu euskal esparruko zentsuraren ikerketarako; izan ere, batetik, ekoizpen-prozesuan gurutzatzen dira itzulpena eta zentsura, hots, materiala hautatzean, itzulpen-prozesuan eta produktuaren harrean (Pegenaute, 1996: 180). Nolabait esan, kontuan hartzekoa da edukien interpretazio ideologikoak egiten direla, itzultzaileek artikulatzen dituztela interpretazio ideologiko horiek eta, azkenik, horrek guztiak inpaktu ideologikoa duela hartzaileengan:

Texts can be chosen for translation – or refused translation – because of their content and representations. The translator's representation of a source text's content and representations can differ from those actually in the source text so as to make the translated text more ideologically charged in the receptor context or so as to dampen the ideological impact. Speech acts can be reproduced and

augmented, but they can also be muted and silenced. (Tymoczko, 2009: 29)

Horrez gainera, prozesu instituzionalean itzulpenak duen egitekoa ere kontuan hartzekoa da, gizarte elebidun bateko zentsura-aparatu elebaker batek eragindako zentsuraren eta itzulpenaren manipulazio ideologikoaren berezitasunak aztertzeko, izan ere, euskal ikasketen esparrurako, berebizikoa da kontuan hartzea zentsura-eragileek itultzaile-lanak egin behar dituztela, eta gauza bera egin izan dutela bestelako parte-hartzaileek ere, zentsura-aparatuaren mendeko itzulpenak egin behar izan dituztela-eta. Bada, gure iritziz, beharbada hauxe da aztergai dugun eremua bereizten duen ezaugarri behinenetako bat, beste eremu batzuetako zentsura instituzionalaren aldean: zentsura-prozesua euskaratik gaztelerarako itzulpenetik pasatzen da derrigor.

Edonola ere, Tymoczko zehazten duenez, ezin da guztiz bereizi zentsura-egoeran gertatu den itzulpenaren azterketa bestelako kontrol-egoeretan gertatzen denetik:

[...] it is not possible to fully separate translation undertaken in circumstances where there are formal and institutional social controls – such as censorship laws – from translations undertaken in circumstances regulated by informal social controls, including economic controls. The problematic of translation in both types of situations is similar, as is resistance to both types of constraints. (Tymoczko, 2009: 27)

Nolabait, eta egiturazko zentsuraz esaten genuenari loturik, ez gaude inoiz kanpoko eragile zentsuratzaileretatik libre. Horrez gain, sailkapen bitartetatik harago jo beharra dago:

The next result is that translation in circumstances of social constraints, coercion or censorship does not issue in polarized or binary results, with translators who are heroes resisting censorship on the one hand and on the other hand translators who are either victims of censorship or cowards undertaking self-censorship. Translators – like other human beings – are rarely totally submissive to dominant thinking or totally resistant to it. In most circumstances translators

accept and buy into some cultural norms and restrictions and challenge others. (Tymoczko, 2009: 36)

Beraz, zentsurak eragiten dion itzulpen-prozesuak edo itzultzaileak ez du zertan beti guztiz ezabatzailea eta guztiz sortzailea izan, ez eta alderantziz ere. Gauza bera gertatzen da zentsura-aparatuekin ere: une jakin batean onartzen direnak ez dira beste batzuetan onartzen. Azken finean, eremua bera aldatuz doa, dinamikoa da, eta eremuko eragileek ere *habitus* aldakorra dute. Horrez gain, zentsurak, ezabatzeaz gain, kanon jakin bat sustatzen du. Itzulpenari dagokionez, kontrol-sistemak zentsuraren bidez literatura hautatzeko joerei erreparatu gero, sustatu nahi diren eduki ideologikoak (edo erraz onar daitezkeenak) dituzten lanak inportatzeko ahalegin handia egiten da, eta bestalde, balio estetiko gutxiko eta izaera politikorik gabeko literatura herrikoiko edo ebasiozkoa handitu ohi da (Pegenaute, 1996: 180-181): «El objetivo perseguido con esta literatura “de masas” es lograr la pasividad intelectual de los grupos sociales disidentes, lo que equivale a decir que cumple con una función integradora» (Pegenaute, 1996: 181).

Hortaz, euskal ikasketen arloan zentsura instituzionala eta itzulpena gurutzatzen diren esparruen azterketarako, oso kontuan hartu beharko dugu zein den zentsura-aparatuen une historikoa eta zer ezabatzen eta sustatzen zuen garai bakoitzean. Halaber, gogoan izan beharko dugu garaia eta esparruaren arabera zentsoreen diskurtso-aniztasuna; izan ere, Billianik azaltzen duenez, zentsura frankistaren transformazioa nazioartean mantendu nahi zen erreputazioaren arabera izan zen hein batean, eta Francoren erregimenak nazioarteko errespetua mantentzeko estrategiak izan ziren askotan zentsura instituzionalean izandako aldaketak (2006: 15). Bestalde, diskurtsoak generoaren arabera ere aldatzen ziren: haur- eta gazte-literaturaren kasuan prebentzioaren diskurtsoa nagusitzen zen; hots, haurrak eragin arriskutsuetatik babestea zen zentsura-aparatuen egitekoa (Billaini, 2006: 20-21).

Azkenik, gogoratzekoa da itzulpena-zentsura-ideologia loturaren ikerketan ezinbestekoa dela ikerketa kuantitatiboa eta kualitatiboa uztartzea. Hala, zentsura-fitxen azterketa hutsak eta zenbatzeak ez digu bere horretan ezertarako balioko, ezpada zentsura-prozesuan parte hartzen duten eragi-

leen nolakotasunei eta baldintzei begiratuta, bai eta zentsura-aparatuak ezarritako araei, arau horien harrerari, eragileengan sortutako jokamoldeei... ere, ahaztu gabe barne-zentsurak eta kanpo-zentsurak eragindakoak izan daitezkeela produktuen eta prozesuen nolakotasunak, eta, era berean, aurretik esandako guztiak baduela alderdi ezabatzailea eta sortzailea, eta bilakatu egiten dela.

4. Zentsuraren eta itzulpenaren gurutzatzea euskararen espazioan: ikerketarako programa bat

Euskal itzulpengintzaren eremuan zentsurari buruzkoak azaltzen dituen lehen saiakeretako bat da «Censura(s) en la traducción al/del vasco» izeneko Uribarriren artikulua (2013), TRACE ikerketa-taldearen baitan egindakoa². Bada, euskal itzulpenaren zentsura aztertzeko hiru maila sistemiko proposatzen ditu Uribarri artikuluko horretan: «Censura de la lengua vasca», «La censura de las traducciones al vasco», eta «El papel de la traducción en los procesos de censura» (Uribarri, 2013).

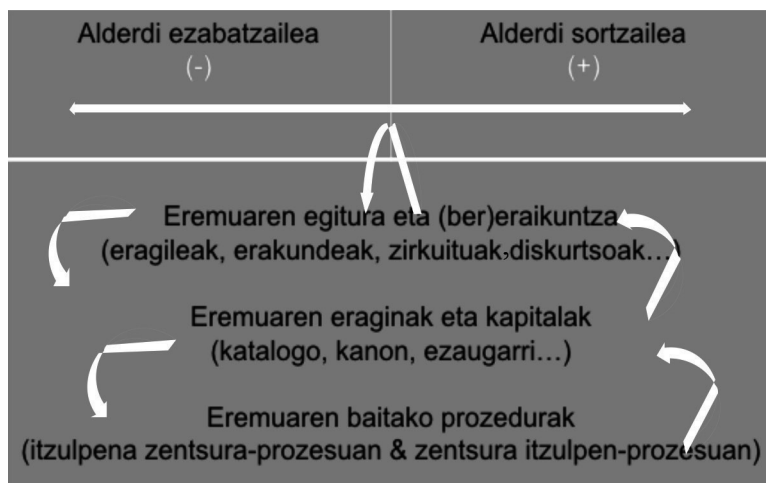
Hemen proposatzen den ikerketa-eskema, nolabait, Uribarriena garatu nahi du: batetik, ikuspegi sistemikotik haratago, eremuen araberako ikuspegiz egindako eskema proposatu nahi da; bestetik, euskara tarteko duten itzulpenak (euskaratik edo euskarara egindakoak) kontuan hartzeko eskema bat proposatu nahi da; eta, azkenik, zentsuraren alderdi ezabatzailea ez eze, alderdi produktiboa ere kontuan hartzen duen ikerketa-eskema proposatu nahi da.

Hala, itzulpen-ikasketa soziologikoetan oinarrituta, Ibarluzearen (2017) lanean euskal itzulpen eremuaz emandako definizioari jarraikiz, eta aurreko bi ataletan zentsuraz eta itzulpenaz azaldutako oinarri teoriko-metodologikoak kontuan hartuta, eremuen egitura, eraginetan eta prozeduretan jartzeko da fokua hemen proposatutako eskeman, maila horietan guztietan alderdi ezabatzailea eta sortzailea daudela nabarmenduz (eta kontuan

² TRACE proiektuaren nondik norako batzuk ikerketa-taldearen webgunean aurki daitezke: <<http://trace.unileon.es>>

hartuta alderdi ezabatzailea eta sortzailea ez direla *continuum* bateko bi alderdi baizik). Halaber, hiru maila horiek elkarri eragiten diotela esan beharrik ez dago.

Lehenbiziko mailak Bourdieuk definitzen duen «eremu» kontzeptuarekin du lotura, bigarrenak «kapital» kontzeptuarekin eta, azkenak, «*habitus*» kontzeptuarekin. Bestelako lanetan azaldu eta frogatu izan dugunez, Bourdieuren soziologiako hiru kontzeptu horiek oso baliagarriak dira itzulpenaren testuingurua azaltzeko eta kontzeptualizatzeko (Ibarluzea, 2017) ³.



1. irudia: zentsura-itzulpena-ideologia aztertzeko eskema-proposamena

Eremuak, kapitalak eta *habitusak*, beraz, elkarri eragiten diote, betiere alderdi sortzailea eta ezabatzailea dutelarik eta aldatu egiten direlarik denboraren ardatzean. Hori guztia zirkuitu ezberdinetan gertatzen da, eremu transnacionalean. Esate baterako, herrialde jakin batean argitaratu ezin duten egile zein eragileek beste herrialde batera jo izan dute sarritan; bada, halaxe gertatu da Euskal Herrian ere (horrexegatik esaten da, hain zuzen

³ Labur beharrez, ez da hemen kontzeptu horiei buruzko azalpenik emango. Zehaztasunetarako, ikusi Ibarluzea 2017 laneko «2.2.1. Bourdieuren soziologia edo eremuen teoria: kontzeptu nagusiak» atala.

ere, herrialde jakin bateko zentsurak bere eragin-espazio geografikotik haratago, eremu transnazionean eragiten duela)⁴.

Goiko eskema horri jarraikiz, itzulpena-ideologia-zentsura hirukiari dagozkion ikerketa-proposamenetarako galderetako batzuk honako hauen ildoan egin daitezke:

a) Eremuaren egituraz denaz bezainbatean: Nola funtzionatzen du zentsura-erakundeak? Nork hartzen du parte? Zer diskurtso izan du zentsurak itzulpenari dagokionez eta zer egitura sortu ditu diskurtso hori praktikan jartzeko? Gurean, batez ere atal honi erantzun izan dio *Euskera* agerkariko zenbaki honetan omentzen dugun Joan Mari Torrealdairen lanak; zehazki, zentsura-legeriari, zentsoreen inguruko ikerketari, zentsuraren egiturari zein zentsura-prozedurei lotu zitzaizlarik.

b) Kapitalari loturik: zer-nolako kanona sortu da zentsura tarteko izanik? Zer-nolako lanak zentsuratu dira, eta zer-nolakoak sustatu? Zer balio eta zer funtzio bete dute dagozkien eremuetan? Ikerketa-esparru hau, nolabait, kanonaren azterketarekin, itzulgaien zerrendekin eta itzulpenaren funtzioari buruzko gogoetarekin dago lotuta.

c) Azkenik, *habitusari* dagokionez: nola jokatu izan dute euskal idazle eta itzultzaileek zentsuraren aurrean? Nork egin du itzulpenaren bidezko bitartekaritza? Nolako itzulpen-estrategiak baliatu izan dira itzulpenek zentsura pasa ahal izateko, edo zentsura-prozesuan bertan? Zentsura-fitxen eta tes-tuen azterketatik erauzitako datuekin du zerikusia ikerketa-esparru honek batez ere.

5. Argi-izpi batzuk zenbait galderaren erantzunaren bila

Datozen azpi-ataletan, aurretik proposatutako galdera horietako batzuen erantzunaren bila ari garelarik ikertu litezkeen puntu batzuk azalduko dira, adibide modura.

⁴ *Euskera* agerkariko zenbaki honetan bertan Elizalde egiten dio erreferentzia gaiari deszentralizazio geografikoren beharraz ari delarik.

5.1. Eremua

Eremuaren egiturari dagokion ikerketa-esparruan erantzun beharreko galdera nagusiak hauek dira: zer-nolako egitura eta diskurtsoa izan du zentsurak euskal kulturaren esparruan? Billianiren ikerlerroak gure eginik (Billiani, 2006, 4), deskribatzekoak dira: a) zentsura agenteen rola, estatusa eta kokapena, b) zentsura-erakundeen egiturazko mugak, c) zirkulazio-baldintzak itzulitako eta zentsuratutako testuen kasuan, d) testu horien erresonantzia gizarlean eta pertsonengan (Billiani, 2006: 4).

Itzulpenari loturik, zehazki, aztertzekoa da zentsurarekin lotutako legeriak zer diskurtso izan duen itzulpenaren inguruan, eta diskurtso hori praktikan jartzeko zer-nolako mekanismoak aplikatu dituen: zer debekatzen eta sustatzen du zentsuraren diskurtsoak itzulpenari loturik? Nola arrazoitzen du? Berdin jokatzeko du beti? Zeren arabera edo noren bitartekaritzaren bidez aldatzen da diskurtso hori? Laburbilduz, nola aldatzen da itzulpen-politika?

Ildo horretan, eta aurrerago ikusiko dugunez, hainbat datu argigarri aurki daitezke euskal itzulpengintzako testuei eragin zien zentsura-aparatuaren inguruan Torrealdairen lanetan: besteak beste, aroak finkatzen ditu, zentsura-prozesuaren funtzionamenduari buruzko argibideak ematen ditu, zenbait euskal irakurleren edo zentsoreren datuak ematen ditu, eta eragileei egindako elkarrizketetatik erauzitako datuak azaltzen ditu.

Hurtleyk (1987) adierazten duenez, liburu-politika argirik ez zuen Espainiako erregimenak Frankismoan, eta, oro har, irizpide argirik gabe eta modu arbitrarioan jokatu izan zuen. Lobejónek ere argi azaltzen du bere tesi-lanean:

Si algo parece traslucir de un repaso a la bibliografía dedicada a la censura franquista, es la extremada arbitrariedad con que supuestamente ésta se llevó a cabo (Cisquilla et al. 1977: 73; Abellán 1980: 91, 92; Ambrosi 2008: 2; Sinova 1989: 82, 123, 277). Varios autores explican tal circunstancia apuntando a la falta de una ideología clara en el seno del régimen (Cisquilla et al. 1977: 15; Abellán 1980: 91). Con todo, los datos analizados en éste y otros estudios TRACE confirman que las diferencias en los dictámenes emitidos tienen que ver, más que con el capricho de los censores, con los cambios que se

fueron registrando con los años a nivel político y social y que forzaron a la censura a adaptarse a las nuevas circunstancias (Sinova 1989: 78, 277). (Lobejón, 2013: 68)

Zentsuratu beharrekoaren inguruan irizpide argirik ez bazen (alderdi ezabatzailea), sustatu beharrekoari buruz (alderdi sortzailea) Pegenautek (1999: 86) gaiari buruzko ikertzaileek egindako lanen bilduma batean oinarriturik dio Francoren gobernuak indar gehiago jarri zuela alderdi ezabatzailean promozioan edota kultur politika sortzailean baino; hots, zentsura esentsiboagoa izan zela propaganda baino⁵: «Franco's regime was more concerned with the repression of alternative cultures than with the promotion of a genuine and coherent culture of its own» (Pegenaute, 1999: 86). Espainiar nazioaren batasuna «ezezkoek» eraikitzen zuten: «Spanish Nationalists were united by “negatives”, that is, by what they hated (Marxism and agnosticism) rather than what they loved» (Pegenaute, 1999: 86-87), eta kultur politikan oinarri nagusia zen ideia militarrek eta erlijiozkoak, eta herrialdearen iragan inperiala goratzea: «If any particular attitude towards culture was adopted, it consisted in promoting military and religious ideals together with an evocation of the country's imperial past» (Pegenaute, 1999: 87).

Atzerriko literaturarekiko jarreraz denaz bezainbatean, Francoren erregimenean Hezkuntza Ministerioan indar handia izan zuen José Pemartín y Sanjuánen (Hezkuntza Ministerioko zuzendaria izan zen goi- eta erdi-mailako hezkuntzaren zerbitzu nazionalen) hitzak dakartza Pegenautek (1999: 92):

He did not hesitate to prescribe which were the (in)appropriate foreign books for the Spanish youth: «In general terms, the Russian novel is unhealthy, morbid and unbalanced, with characters who seem to be madmen or drunkards»; the German novel often presents «ideas as intellectually immoral as those of the suicidal *Werther* or the nihilist and macabre *The Magic Mountain*»; the French novel is «too nervous and unbalanced, extremely spiritualist and at the same time materialistic». (Pegenaute, 1999: 92)

⁵ Horrek ez du esan nahi, nolana ere den, kultur politika produktiborik izan ez zenik.

Onartzekoari buruz, ostera, hauxe dio:

The sort of novel he approved of was the English one because «it is charming, provides spiritual relief and presents an effective inner moral life». But he was not referring to contemporary novels such as «those by Lawrence or Joyce, which are crude, morbid, sensual and indecent, or those by Aldous Huxley, because even if he is extremely intelligent, his works are dangerously anarchic, nihilist and dilettante». Rather, he appreciated the «typical English Victorian novels, including those early ones by the great master Thackeray or by the Brönte sisters and also those from the second half of the nineteenth century by George Eliot, Anthony Hope, Thomas Hardy, Whyte Melville and George Meredith, or even more modern ones, such as those by Harry Harlant or Maurice Baring». What he liked about these novels was that «around the plot, which may deal with numerous adventures and be honestly critical at the same time, is developed the daily family life of the 'home', of that ancestral manor which is the usual dwelling of the British high bourgeoisie». (Pegenaute, 1999: 92)

Beraz, irakurleei eskaini beharreko itzulpenak atzerritik ekarritako literatura ez kaltegarria behar zuen; alegia, literatura viktoriarra, edo aisialdirako kulturari lotutakoa, errealitatetik ihes egiten laguntzen zuena eta herritar gehiagorengana iristen zena (kultur-pasibotasuna sustatzeko modua zen). Hori dela-eta aurki daiteke thriller, western, detektibe-eleberri, maitasun-istorio eta haurrentzako literatura asko itzultitako literaturaren artean (Pegenaute, 1999: 93). Aukeraketa-prozesua xede-kulturako literatur kanonari loturik zegoen, bertako aurretiazko arauet loturik, eta «These norms ensured that foreign literature would produce the desired effect, or, more accurately, that no foreign literary work would produce an undesirable effect». (Pegenaute, 1999: 93)

Zentsura-arauen funtzioari dagokionez, beraz:

La función de las normas es reducir la complejidad de los elementos importados, lo que está en perfecta consonancia con el espíritu de la propaganda integradora. La traducción, como reescritura que es, puede contribuir a la creación de un entorno cultural que favo-

rezca temporalmente los intereses de las clases dirigentes, pero para ello habrá de darse un correcto equilibrio entre el grado y la forma de normatividad entendida como deseable tanto por los reescriutores como los mecenas. Si el traductor no se convierte en censor, será otro censor el que censure al traductor. (Pegenaute, 1996: 182)

Torrealdaiak honela laburbiltzen du *Artaziak* lanean (2000) zentsurak itzulpenaren inguruan izandako jarrera:

Zentsurak traba handiak jarri ditu itzulpenaren bidean. Erabateko debekua erabaki ohi da hasieran, nahiz eta erlijiozko liburuxka izan itzulitakoa. 1960ko martxoan oraindik galdezka daude zentsoreak, ea «hizkuntza dialektalera» itzulpenik egiterik dagoen. (Torrealdai, 2000: 241)

Izan ere, 1938ko apirilaren 22ko Prentsaren Legeak zehazten zuenez: «Art. 4: se prohíbe “la venta y circulación [...] de libros, folletos y demás impresos, producidos en el Extranjero” sin la autorización del Ministerio del Interior, siendo obligatorio el envío de dos ejemplares para su previa censura». Salbuespenak ere baziren, esaterako, ekainaren 22ko ordenak zioenez: «Art. 1: las publicaciones de tipo técnico o de carácter litúrgico, para cuya importación bastará el envío duplicado de catálogos o listas».

Bada, gerora, malgutasun- edo irekitze-aldi bat etorri zela esan daiteke, eta, atzerritik ekarritako lanei dagokienez, honela azaltzen du Lobejónek:

Así, una disposición de 16 de julio de 1945 amplía el margen de flexibilidad con respecto a los casos previstos en la citada Orden de 25 de marzo de 1944, estableciendo que las obras de carácter técnico, científico y litúrgico importadas del extranjero queden exentas «de los trámites de censura previa» (art. 1). Además, se permite «la introducción de obras que normalmente serían prohibidas, pero que se podrán enviar por razones de trabajo a estudiosos y Centros de Investigación» (art. 3), previa autorización personal de los Servicios Centrales de Propaganda. (Lobejón, 2013: 62)

Edonola ere, euskarazkoen kasuan zentsura bikoitza zela esan daiteke, eta kristau-dotrinak ere debekatu izan ziren, euskaraz egoteagatik bakar-bakarrak. (Torrealdai, 1984: 125)

Tarte batez itzulpenak aztertzeko zerbitzu berezitu bat izan bazen ere, gerora zentsura-aparatu orokorraren mende egon zen itzulitako testu oro:

[...] la creación en 1942 de un Servicio de Inspección de Traducciones dependiente de la Delegación Nacional de Propaganda «que vigilaba la entrada [...] de libros extranjeros, salvaguardando (en connivencia con núcleos eclesiásticos) la ortodoxia, la moral y el rigor político» (Rubio & Falcó 1981: 24), si bien «estas tareas fueron, perdiendo su especificidad, transferidas a la actividad general de la censura». (Blas, 1999: 292, 295) (Lobejón, 2013: 60)

Euskal liburuaren zentsuraz denaz bezainbatean, eta Torrealdaiak proposatzen dituen zentsura-aldiei begiratuz gero, 1936-1955 aldian euskararen txikiziotik (lehentxeago esan bezala, euskaraz idatzitako edozer deuseztatzen zen, euskaraz egoteagatik soilik ukatzen zen argitalpena), asimilaziora igarotzen da zentsura (euskara antisabindarra sustatzeko saioa egiten zen, euskara nazionalisten bandera ez zela frogatzekoa). Hortaz, zentsura hizkuntzari edo hizkuntza-motari dago loturik aro horretan. Ofizialki ez da itzulpenik onartzen, arrotza den oro arriskutsua baita. Baina, kapital sozia- laren garrantzia tarteko, eta Rocamoraren bitartekaritzaren esku-hartzea tarteko (Pedro Rocamora Valls Hezkuntza Ministerioko zuzendari orokorra izan zen 1946-1951 tartean, eta dagokigun garaian lotura zuzena izan zuen zentsuraren aparatuarekin; udaldiak Zarautzen ematen zituen; ik. zehazki, Torrealdai, 2000 liburuan «Pedro Rocamora aitabitxi bitxia» atala), literatura liburuen jauzi kualitatiboa gertatu zen: zenbait itzulpen argitaratu ziren, baina salbuespen gisa, «dialektoetara» itzultzeko debekua indarrean baitze- goen oraindik (1962an desblokeatu zen debeku hori) (Torrealdai, 2000: 92). Rocamora eta Tovar bezalako politikari frankisten (ik. zehazki, To- rrealdai, 2000 liburuan «Antonio Tovar, falangista euskaltzalea» atala) eta gisakoen bitartekaritza aztertzearen garrantzia nabarmendu nahi dugu he- men, euskal literatur eremuaren egituraren eta zentsura-aparatuaren eragi- leen indar-harremanen berri eman dezakeen aldetik, eta egituren eraginak eta produktuen zergatiak hobeto ulertzeko modua ematen duen aldetik.

1956-1975 aldian zenbait itzulpen erlijioso onartzen hasi ziren. Baina, oro har, itzulpenik ez zuen nahi zentsurak (Torrealdai, 2000: 101-214). Jon Go- tzon Etxebarriak kontatu zion Torrealdairi Bizkaiko delegatuak esana ziola

itzulpenak egin ordez idatz zezala literatura propioa (Torrealdai, 2000: 125). Zergatik? Bada, Torrealdairen hitzak gure eginez, itzulpenak apurtu egiten zuelako Frankismoaren hizkuntza-politika, hots, euskararen «berezko garape-na» edo baserrian eta landa-munduan geratuta hiltzen uztearena. Izan ere, hizkuntza-politika horren baitan euskarak balio tradizionala zuen, baina ez modernoa (Torrealdai, 2000: 126-127). Uribarririk Torrealdairen bidetik azpimarratzen duenez, euskal itzulpenak zentsuratzeak ez zuen soilik argitalpenaren eduki ideologikoarekin zerikusirik; euskara bera zen zentsuragaia:

Hasta principios de los 60 las traducciones a la lengua vasca siguen perseguidas, no se reconoce a la lengua su capacidad cultural plena. Y esto afecta a textos que no tienen ningún tipo de problema ideológico. Así, en 1960 se prohíbe *Brabanteko Genobeba*, un best-seller del siglo XIX editado repetidamente en español en el que se hace una apología del cristianismo; en ese mismo año se prohíbe *Mamutxak/Los insectos*, texto inofensivo traducido por el conocido escritor religioso Orixe, que venía avalado por la Academia de la Lengua Vasca y por la delegación de censura local, pero que finalmente tuvo que editarse en Francia. Los censores apelan a la prohibición de editar traducciones a «dialectos»: «Esta obra fue denegada por lo mismo que se vienen denegando las versiones al catalán» (Torrealdai, 1995: 302). Esta situación empieza a cambiar en 1962, cuando al parecer desaparece el bloqueo al que se somete a las traducciones a los diferentes «dialectos». (Uribarri, 2013: 38)

Aipagai dugun garai horretan zertxobait aldatu zen zentsura-aparatuaren egitura euskal literaturari dagokionez; izan ere, 1963ra arte ez zen euskaraz zekien zentsorerik Madrilen, eta zentsura-prozesuak derrigor hasi behar zuen tokian tokiko delegazioetan (Torrealdai, 2000: 117). 1963tik aurrera aldatu egin zen egoera, eta horrek estrategia ezberdinak sorrarazi zituen euskal idazleen artean (askok Madriler a jotzen baitzuten zuzenean, bertako delegaziotik pasa gabe errazagoa zelakoan Madrilen argitalpen-baimenak lortzea) (Torrealdai, 2000: 117-118). Estrategia horiek lotura dute, hein batean, eragile bakoitzaren posizioarekin. Izan ere, askotan ez zen testua edo testuaren ideologia zentsuratzen: argitaratzailea edo egilea bera zentsuratzen zen. Horren argigarri dira Archivo General de la Administración (AGA) gordetako hainbat zentsura-espeditetan aurki daitezkeen idazle, itzultzaile edo edito-

reen polizia-txostenak; adibide baterako, txosten horietako zenbait pasarte transkribaturik dakartza Torrealdaik *Artaziak* liburuan (2000: 36-139).

1976-1983 urte-tarteari dagokionez, eman dezake zentsurak gutxiago eragin zuela euskal argitalpenean, baina argitaratutako lanen nolakotasunari loturik dago auzia. Izan ere, sasoi horretan batez ere itzulpen funtzionalak argitaratu ziren, aurreko aldietako saio soziopolitikoak argitaratzeko joeraren aldean (Torrealdaik, 2000: 215-236). Garrantzitsu deritzogu lanen generoaren araberrako baimentzeaz bi hitz esateari. Inondik ere, badirudi lanen gaiak ez eze, lanen hartzaileak ere bazirela sarri argitalpen batzuk baimentzeko, ez baimentzeko edo sustatzeko arrazoi nagusi. Kasu nabarmena da, esaterako, haur- eta gazte-literaturari dagokiona. Sail berezi batek zuen, gainera, lan horiek aztertzeke ardura. Bada, zentsuraren alderdi sortzaileaz edo sustatzaileaz aritu gara lehenago eta, horrekin loturik dago, adibidez, AGAko *Eguzki Ibiltaria* lanaren 3279-76 espedienteen aurkitutakoa. Hartzaile jakin batzuen artean sustatutako lanen adibide da, inondik ere. «Entre cuento y poesía se canta o narra a los niños las gracias de las cuatro estaciones del año, primavera, verano, etc. Autorizable», dio espedienteak. Bada, zein da lan hori zentsura-prozesura aurkeztu izanaren arrazoa? Espedienteari loturiko gutunean dago erantzuna:

Comisión de información y publicaciones infantiles y juveniles,
secretario general

Sr. Director de Editorial LA GALERA C/ Arte, 79 BARCELONA-13

Distinguido amigo:

Por encargo de la Dirección General de Cultura Popular de este Ministerio de Información y Turismo, hemos realizado una selección inicial de libros infantiles y juveniles actuales con el fin de promocionarlos a través de catálogos y exposiciones por diversas poblaciones de España.

De su fondo editorial hemos comenzado por elegir las siguientes obras, a las que próximamente esperamos ir añadiendo más:

«EGUZKI IBILTARIA» (vascuence), de la autora Aurora Diaz-Plaja.

Le encarecemos que, al efectuar el Depósito Previo legal en este Ministerio, acompañe esta carta, con el fin de que por la Sección de Ordenación Editorial que incluiremos en nuestro plan de próximas exposiciones selectivas, seguramente provechosas en todos los sentidos. Esto significa que, en general, no tienen Uds. Que presentar más ejemplares que los habituales. (1)

Confiamos sinceramente en su comprensión y colaboración a este respecto y le hacemos constar nuestra congratulación por estar entre los editores seleccionados merecidamente.

Con un cordial saludo,
(Firma)

SECRETARIO GENERAL DE LA COMISIÓN

En el caso de libros ya presentados a Depósito, le sugerimos, si no tienen inconveniente, que hagan llegar a esta comisión directamente un ejemplar, para los mismos fines promocionales.

Gisa honetako dokumentazioaren argitan, aztertzea da modu horretan sustatutako lan gehiagorik ba ote den, edota denak diren haur- eta gazte-literaturakoak.

Eremuaren egitura izanik ere orain arte zentsuraren inguruan gehien edo xeheen aztertu den ikerketa-esparrua, esango nuke itzulpen-lanei arreta jarrita merezi duela espedienteen arakatzeko sistematikoa eta legediaren berrikurtze sistematikoa egitea, zentsurak itzulpenarekin zehazki (edo zer itzulpenekin) nola jokatu zuen xeheago aztertzea.

5.2. Kapitala

Proposatzen dugun bigarren ikerketa-esparruak zerikusia du itzulpenen corpusarekin, sortutako kanonarekin eta literatur itzulpenak izandako funtzioarekin. Bada, Torrealdairen hitzok oso ondo azaltzen dute zein zen garaioko itzulpenen funtzioa, eta halaxe esleitzen zion bai euskal gizarteak, bai zentsura-aparatuak ere (eta horrexegatik ukatzen zuen):

Aitortu behar dut ustekabeen harrapatu ninduela zentsurak itzulpenekiko erakusten zuen jarrera ezkorrak. 1962 arte behintzat gogoz kontra onartzen ditu itzulpenak. Jartzen dituzten erreparaoak behin eta berriz irakurri ahala jabetu nintzen arazoaz. Frankismoak euskarari kultur statusa ukatu eta hutsaren pareko kategoria aitortzen baitio, nekez onar dezake itzulpenak hizkuntza minorizatuari erantsen dion balio positibo hori. Homologarritasuna. Bestearen parekoa izatea, alegia. Eta, gainera, itzulpenari esker kulturako hizkuntza bezala finkatu ahal izatea. Balio linguistikoa eta kulturala, biak ukatu dizkio berenez frankismoak euskarari. (Torrealdai, 1984: 126)

Itzulpenak, hortaz, kanpoko edukiak ekartzeko edo euskal edukiak kanpora esportatzeko funtzioaz gain, hizkuntzari estatusa emateko funtzioa ere bazuen.

Itzulpenari funtzio hori aitortuta eta ukatuta, zer-nolako kapital linguistikoa eta kulturala sortu zen euskal eremuan zentsura indarrean izan zen garaian? Galdera horri erantzutea da ikerketa-esparru honen xede nagusia.

Ildo horretan, komeniko litzateke, batetik, euskarazko argitalpenen eta itzulpenen banaketari erreparatzea, bai eta argitalpen-lekuei erreparatzea ere, zirkuituen eta kanonaren arteko loturak aurkitu ahal izateko; bestalde, itzulpenen artean zentsuratik pasatakoak identifikatu beharko lirateke (hots, argitaratutako itzulpenen eta zentsura-fitxa duten itzulpenen zerrendak erkatzea interesgarria litzateke). Horrek lagunduko luke, esaterako, zentsura-prozesua pasatu zuten eta pasatu ez zuten itzulpenen arteko erkateta egiten gero azalduko dugun hirugarren ikerketa-esparruan, itzulpen-estrategia ezberdinak baliatzen ote ziren ikertu ahal izateko.

Bestela esateko, garaian garaiko itzulpen-zerrenden berrirakurketa egin beharko litzateke, itzulpena-ideologia-zentsura kateari erreparatuta. Orain arte, Frankismoaren garairako gisa honetako baieztapenak baino ez ditugu: «Junto con la escasa producción original, la censura de la posguerra vigiló también muy de cerca las traducciones vascas. Por esa razón, la mayoría de las traducciones que superaron la censura son, o bien textos de autores clásicos, o bien obras religiosas o moralizantes» (López Gaseni, 2002: 100). Era horretako baieztapenak zerrenda eta erkatzeetatik ateratako ondorioe-

kin bat ote datozen egiaztatzea da, hortaz, ikerketa-esparru honetako beste lan-ildoetako bat.

Egun dauzkagun datuak bestelako helburuekin egindako ikerketetakoak badira ere, proposatzen dugun ikerketa-esparru honetan zenbait aurreikuspen egiteko balio dezakete. Hala ere, uste dugu ikerketa-esparru honek ere merezi lukeela ikerketa sistematikorik etorkizunean, eta beren-beregi berri-kusi beharko liratekeela argitalpenen zerrendak eta zentsura-fitxak.

Torrealdaik euskal liburuaren argitalpena aztertzeko egiten duen ikerketako datuei erreparatuz gero, eta Torrealdaik berak zehaztutako zentsura-garaiak kontuan hartuta, ondokoa da jatorrizko liburuen eta itzulpenen banaketa:

Zentsura-aldia	Argitaratutako liburuak	Jatorrizkoak	Itzulpenak	Itzulpenak ehunekotan
1936-1955	278	255	23	% 8,2
1956-1975	1455	1092	363	% 24,95
1976-1983	2567	1814	753	% 29,33

Torrealdaik (1984: 35 & 176) emandako datuetatik sortutako taula

Zentsuraren lehen aldian, oso itzulpen gutxi argitaratu ziren, eta hori, aurreko ikerketa-esparruan azaldu dugunez, itzulpenaren inguruko diskurtsoarekin bat dator.

Bestalde, literatur itzulpenaren datuak eskaintzen dituen *Nor da Nor* datu-basetik erauzitako datuen arabera, euskara xede-hizkuntza delarik 1936-1955 urte-tartean argitaratu ziren itzulpenei dagokienez⁶, itzulitako 9 liburu argitaratu ziren (Torrealdaik ematen dituen 23 liburuen artetik, beraz, 9 ziren literatur liburuak, eta gainontzekoak bestelakoak direla ulertu behar dugu).

Bada, itzulitako literatur lan horietako hiru baino ez ziren Frankismoaren zentsurak eragindako esparru geografikoan argitaratu, hain zuzen ere, Jose-

⁶ Bilaketaren emaitzak: <http://nordanor.eus/bilatu?n=1&e_or=&e_xt=&e_st=&e_eg=&e_it=&e_ar=&e_ge=&e_sh=&e_xh=42&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=1936&e_xd2=1955>

ba Altunaren *Buruzagijak. Atal bateko antzerkija (Caudillos. Esbozo dramático en un acto)*, Atxirika argitaletxearen eskutik; Gaizka Barandiaranek euskaratutako *Iliasena: Iliada euskeraz*, Gasteizko Josephus Sudupek argitaratua; eta Plazido Muxikak euskaraz emandako *Noni eta Mani*, Kuliska Sortaren baitan Zarautzeko Itxaropena argitaletxeak emana.

Gainerako sei liburu itzuliak erbestean agertu ziren (Zaitegiren *Ebangeline* Guatemalan atera zen, eta *Sopokel'en antzerkiak* Mexikon; Ametzagak Buenos Airesen eman zuen argitara *Hamlet*, eta *Platero eta biok: illots andaluziarra* Montevideon), eta Ipar Euskal Herrian (Pierre Narbaitzen *Ichtorio Ederrena* komikia Baionan agertu zen, bai eta eta Paul Guilsouren *Pethan Mihiku: Irri Egiteko ikusgarria hirur zatitan* ere).

Nor da Nor datu-baseak, liburu-itzulpenez gain, aldizkarietan argitaratutako testuen berri ere ematen du, eta aipagai dugun garairako 126 literatur testu-txatal ematen ditu, gehienak atzerrian ateratzen ziren aldizkarietan agertutakoak.

Euskaratik beste hizkuntza batzuetara itzultitako lanei dagokienez, 3 lan baino ez dira ageri *Nor da Nor* datu-basean⁷ aztergai dugun garairako: Buenos Airesko Ekin argitaletxean Jorge Riezuren *Flor de canciones populares vascas*, batetik, eta René Lafonek frantsesez emandako *La jeunesse d'Oihenart en vers basques* (Arnaud Oihenart) eta *Les prémices de la langue des basques* (Bernard Etxepare), biak ere Euskalerriaren Adiskideen Elkarteak argitaratuak.

Hurrengo zentsura-aldietan gora egiten du itzulpenen kopuruak, bai eta itzulpenen ehunekoak ere, jatorrizko liburuekin batera osatutako zenbatekoen aldean.

Zentsuraren bigarren aldiari, 1956-1975 urte-tartean, euskara xede-hizkuntza zuten 74 literatur liburu itzulien artean⁸ aurki daitezke, gutxi batzuk

⁷ Bilaketaren emaitzak: <http://nordanor.eus/bilatu?n=1&e_or=&e_xt=&e_st=&e_eg=&e_it=&e_ar=&e_ge=&e_sh=42&e_xh=&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=1936&e_xd2=1955>

⁸ Bilaketaren emaitzak: <http://nordanor.eus/bilatu?n=1&e_or=&e_xt=&e_st=&e_eg=&e_it=&e_ar=&e_ge=&e_sh=&e_xh=42&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=1956&e_xd2=1975>

aipatzearen, Arturo Campionen *Erraondo-ko azken danbolinteroa* (itz. Justo Mari Mokoroa, 1958), Ernest Hemingwayren *Agurea eta itsasoa* (itz. Angel Goenaga, 1963), Lope de Vegaren *Bakar-autuak* (itz. Juan Angel Etxebarria, 1966), Miquel Costa i Llobera, Joan Maragall eta Jacint Verdaguer poeta katalanen *Catalunya'ko olerkariak* izeneko antologia (itz. Juan Angel Etxebarria, 1967), Albert Camusen *Arrotza* (itz. Jesus Mari Agirre, 1970), Antoine de Saint-Exupéry-ren *Printze txikia* (itz. Xalbador Garmendia, 1970), Aldous Huxleyren *Bai mundu berria* (itz. Xabier Amuriza, 1971) eta Voltaireren *Kandido* (itz. Ibon Sarasola, 1972). Ikusi beharrekoa da, batetik, eta lehen ikerketa-esparruari lotuta, lan horien zentsura-espediterik ba ote den gordeta Archivo General de la Administración erakundean eta zer nolako negoziazioak gertatu ziren lan horiek guztiak argitaratu ahal izateko. Bestalde, testuan bertan zer-nolako itzulpen-estrategiak baliatu ziren (hurrengo atalean zehaztuko ditugu horri lotutako gorabeherak). Euskaratik egindako itzulpenen kopurua ere hazi egin zen zentsuraren bigarren aldian: 13 lan itzuliren berri ematen du *Nor da Nor* datu-baseak⁹, gehienak (9, hain zuzen ere) gaztelaniara egindakoak (hiru lan itzuli ziren euskarara, eta bat katalanera).

Torrealdai zedarritutako 1976-1983 hirugarren zentsura-aldiari dagokionez, betiere *Nor da Nor* datu-baseko literatur itzulpenen inguruko datuei jarraikiz,¹⁰ 184 literatur lan itzuli ziren aldi horretan, gehienak haur- eta gazte-literaturakoak. Euskaratik itzultitako 25 lanak¹¹ batez ere gaztelaniaz emanak dira (aztertu beharrekoa da bertsio elebidunetan emandakoak diren, esaterako, eta bertsio elebiduna izatea zein funtziori dagokion: hezkun-

⁹ Bilaketaren emaitzak: <http://nordanor.eus/bilatu?n=l&e_or=&e_xt=&e_st=&e_eg=&e_it=&e_ar=&e_ge=&e_sh=42&e_xh=&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=1955&e_xd2=1975>

¹⁰ Bilaketaren emaitzak: <http://nordanor.eus/bilatu?n=l&e_or=&e_xt=&e_st=&e_eg=&e_it=&e_ar=&e_ge=&e_sh=&e_xh=42&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=1976&e_xd2=1983>

¹¹ Bilaketaren emaitzak: <http://nordanor.eus/bilatu?n=l&e_or=&e_xt=&e_st=&e_eg=&e_it=&e_ar=&e_ge=&e_sh=42&e_xh=&e_sd1=&e_sd2=&e_xd1=1976&e_xd2=1983>

tza, zentsura-aparatuaren agindua gaztelania agerrarazteko...) ¹². Gainerako gehienak Espainiako beste hizkuntza txikietara egindakoak dira.

Lehenago esan bezala, beste ikerketa batzuetatik lortutako datuak argi-garri izan daitezke, edo zenbait hipotesi egiteko bide, baina, inondik ere, zentsura-aldien eta generoen araberako joerak, zirkuituen araberako kano-nak... ez ditugu irudikatuko zentsura-artxiboetako liburu itzulien zerrendetatik eta argitaratutako itzulpen-zerrenda osatuen arakatze eta erkatze sistematikoak eginez ez bada. Gainera, zerrenda horietako zenbait lan argitaratu izanaren zergatia ez dugu ulertuko zentsura-espeditenteen azterketatik (lehenbiziko ikerketa-esparruari loturik) eta testu-azterketatik (hirugarren ikerketa-esparruari loturik) ateratako ondorioetatik ez bada.

5.3. Habitusa

Ikerketa-esparru honen baitan aztertzeak dira, nola itzultzaileen eta editoreen jokaerak eta estrategiak hala zentsoreenak; nolabait, zentsura-prozesuan parte hartzen duten eragileen jokamoldeen argazkia egitea da ikerketa-esparru honetako egiteko nagusia. Lehenago aipatu dugu, esaterako, zer-nolako estrategiak zerabiltzaten euskal idazle batzuek zentsura-aparatuaren egiturarekin lotuta: Gipuzkoako delegazioa saihestuta Madrila jotzen zuten zuzenean. Halaber, itzulpenak taldean egiteko arazoak zein itzuli beharragatik argitalpenak bertan behera uzteko erabakiak ere eragin zituen zentsurak, Jon Etxaidek *Purra! Purra!* lanaren harira Torrealdairi kontatzen dizkionak ikusita:

Alegia, bere adiskideek esan zioten baimena emango zidatela, baina liburuaren erdal-itzulpena igorri behar niela. Baina ni ez nengoen horretarako. Batetik, hartu behar nuen lanak ez zuela merezi iritzi nion -azken finean ipuin zelebre farreragingarri batzuk besterik ez baitziren-, eta bestetik, umiliazio lotsagarri horretatik ez nuen pasatu

¹² Torrealdaik galdera bera egiten dio bere buruari, aurreko zentsura-aldian kokatzen duen Orixeren *Mamutsak* lanari buruz ari dela: «Liburua bera ere espeditentean zegoen. Euskaraz eta erdaraz idatzia. Irudi eta guzti apain moldatua. Bi hizkuntzatan argitara emateko idatzi ote zuen erdaraz Orixek? Ala zentsura pasatzeko soilki itzuli zuen gaztelaniara?». (2000: 118-119)

nahi. Agertu nion Artetxeri nire asmo sendoa, baina honek ez zidan barkatu: `Atera egin behar dezu, itzulpen eta guzi`. Nik berriz ezetz eta berak baietz, eta berak itzuliko zizkidala hainbat ipuin. Eta horrela gelditu ginen hiruzpalau lagunen artean liburua itzultzeko. (Torrealda, 2000: 92)

Edonola ere, itzulpen-estrategietan jarri nahi genuke hemen arreta; izan ere, eta artikulua hasieran aurreratu dugunez, euskal produktuen eta zentsura-prozesuaren arteko harremanean itzulpena baitezpadakoa zen: zentsura pasatzeko edo zentsuratua izateko itzulpena zen bitarteko (testuen kasuan, esaterako, dela testuak ele bitan aurkeztu behar zirelako zentsura-prozesura, dela testuen itzulpena aurkeztu behar zelako edo dela zentsura itzultzailearena egiten zuelako zentsura-prozesuan). Esango genuke, gainera, horixe bera dela euskal esparruan bizi izandako zentsuraren ezauzgarri behinenetako bat (Espainiako beste hizkuntza batzuek zerabiltzatenen aldean).

Hortaz, ikerketa-esparru honetan agertzen zaizkigun galderak honako hauek dira, besteak beste: zer-nolako itzulpenak sortzen ziren zentsura-prozesuetan? Nolakoak ziren itzulpen bidezko negoziazioak edota zer-nolako itzulpenak sortzen ziren arbitrajea behar zuten auzietan? Zer-nolako itzulpen-estrategiak zerabiltzaten batzuek eta bestek zentsuraren alde egiteko edota zentsura ekiditeko? Alegia, ideologiari dagokionez, nola indartzen edo neutralizatzen zituzten mezuak zentsura-prozesuetan edo zentsura-garaietan?

Kontuan hartzekoa da, baina, itzulpen-estrategia horiek ez zirela soilik zentsura-prozesuan zehar gertatzen. Edozein itzulpen-lan zentsurara aurkeztu aurreko idazketa-prozesuan ere gerta zitezkeen, autozentsuraren edo barne-zentsuraren eragina dela eta. Honela azaltzen du Torrealdaik *Artaxiak* lanean:

Horrelakoetan zentsuraren sindromearekin jokatzeari, ez da harritzekoa. Zentsore begi zorrotza eta buru estua duzu aurrean zure zeure jatorrizko testua moldatzen ari zaren bitartean, eta harentzat presatzen duzu diskurtso «españolista» ere.

Sistemak inposaturiko autodefentsa lotsagarri horretan salatutako testuari indarra kendu nahian, tartean makina bat azalpen eta itzulpen bitxi emanez beren jatorrizko testuak esplikatzeko. (Torrealda, 2000: 199)

Beraz, «diskurtso espainolista» indartzeko zein zentsurak sustatutako ideien alde egiteko ere balia zitezkeen itzulpen-estrategiak. Halaxe frogatzen du Meseguerrek 2015eko lan batean, hain zuzen ere karga ideologiko eta politiko handiko hiru lanetako (Koestleren *La escritura invisible*, Orwellen 1984, eta Abellioren *Los ojos de Ezequiel están abiertos*) itzulpen-estrategiei erreparatuta. Bada, «metazentsura» izendatzen duen fenomenorako joera nabari dela dio: «una estrategia que no busca suprimir contenido sino crear discursos favorables a los intereses franquistas, utilizando la traducción como arma propagandística» (2015: 1). Gisa horretako baliabideek erakusten edo azaltzen dute nolatan argitaratu ziren autore polemikoak, lehen begiratuan zentsuratzeko aukera asko izan zitzaizketenak (gaur egungo ikuspegiaren arabera). Gakoa lan horiek eraldatzea eta erregimenaren aldeko diskurtsoak sustatzea izan omen zen, Meseguerrek aztertutako lanetan ondorioztatzen denez: «Pero también se publicaron autores polémicos: en el caso de Green o Zola, la censura transformó el discurso original para crear discursos favorables al régimen». (2015: 111)

Meseguerrek (2015: 112) honako estrategia hauek identifikatu zituen, eta modu kualitatiboan aztertu, lehenago aipatutako literatur lanetan: ezabatzea (jatorrizkoan zentsuragarria izan daitekeena ez da agertzen itzulitako testuan), ordezkatzeta (jatorrizkoan zentsuragarria dena aldatu egiten da, eta neutralizatu), gehitzea (jatorrizko testuan agertzen ez den zerbait gehitzen da, mezu ideologiko jakin bat helarazteko), berridaztea (aldaketa ideologikoak egiteko baliagarri den birsorkuntza). Bada, euskal testu itzulien esparruan gisa horretako estrategiak baliatu ote ziren aztertzeke dugu oraindik.

Hala ere, itzulpen-prozesuan gertatutako aldaketa guztiak ezin egotz dakizkioke zentsuraren eraginari:

A l' hora d' analitzar els textos de les traduccions finalment publicades per aquestes editorials caldrà determinar quines de les alteracions dutes a terme en relació als textos originals (supressions, modificacions, canvis d' estil, etc.) són imputables a l' acció directa de la censura i quines responen a altres condicionants, com l' existència de determinades «convencions literàries» vigents i d' un determinat sentit del «bon gust», aspectes relacionables igualment amb la «textua-

litat nacional» generada per la dictadura, però no imputables estrictament a l'acció censora. (Jané-Lligé, 2013: 120)

Itzulpen-prozesuan gertatutako zentsuraz gain, zentsura-prozesuan gertatutako itzulpena ere aztergai interesgarria da proposatzen dugun hirugarren ikerketa-esparru honetan. Torrealdai lehengo ere egin izan du argirik gai honen inguruan. Azaltzen duenez:

Zenbait testu konfliktibo tarteko, txostena egiteaz gain, frogarako, zatirik puntakoenak-edo itzuli egin ohi zituzten.

Frankismoaren lehen urteetan autoreak berak itzuli behar zuen, puntarik puntara, bere euskarazko lana. Euskaraz zekiten zentsoreak jarri zituztenean «kendu» zitzairen lan hori.

Liburu gutxi batzuk aurkitu ditut osorik itzulita. Gehienetan parte istilutsuak bakarrik itzultzen zituzten, zentsoreak proposatzen zuen ebazpen negatiboaren froga erabakia hartu behar zuen nagusi hierarkikoaren begien aurrean jartzeko.

Itzulpen txar batek liburuaren debekua ekar zezakeen, edo sekuestroa, eta, zergatik ez, auzitara eramatea. (Torrealdai, 2000: 147)

Ikerketa-esparru honetan ikertzeko moduko hainbat testuren berri eskaintzen digu Torrealdai: osorik itzulitako liburuak identifikatzeaz gain, horietako itzulpen-estrategiak aztertzea interesgarria da, oso. Bestalde, zentsoreen itzulpen-estrategiak zein ziren ikertzea ere berebizikoa da. Jon Gozton Etxeberriari jazotako anekdota baten berri ematen du Torrealdai, eta asmo txarrez egindako itzulpen bat da tarteko (Torrealdai, 2000: 147). Zentsoreen intentzio-txarraren zein ezjakinkeriaren argigarri, hainbat adibide zerrendatzen dira *Artaziak* lanean, «Dinamika dinamita bihurtu zuten» eta «Itzulpenen antologia» izeneko ataletan (2000: 149-153). Bada, itzulpen gaiztoen harira, Albizurekin izandako elkarrizketa baten berri ematen digu Torrealdai (Antonio Albizu Salegik irakurle lanak egin zituen zentsuraren aparatuan: ik. Torrealdai, 2000):

Lanean zehar aipatu ditugun itzulpen gaiztoak ez dira guztiak Antonio Albizurenak. Berak kontatu zidan, ikerketa egiten ari nintzela berarekin bildu nintzenean, autore batzuen testuak «belzteko» gomendatzen ziotela, baina berak ez zuela halakorik sekula egin. (Torrealdai, 2000: 208)

Itzulmoldearekin edo itzulpen-estrategiekin jarraituta, aipatzekoa da zentsura-prozesuetan aurki ditzakegun itzulpenak ez direla beti hitzez hitzekoak; esaterako, Gandiagaren *Hiru gizon bakarka* liburuaren espedientean dauden itzulpenen arteko bat «Ez da hitzez hitz egindako itzulpena. Modu laburtuan biltzen ditu pasarte konfliktiboenak, baina hori ere 71. orrialde-raino» (Torrealdai, 2000: 202). Itzulpenak aurkezteko moduari dagokionez, azpimarratzekoa da, halaber, hainbat hitz edo pasarte azpimarratu egiten zituztela, karga adierazteko, nolabait (Torrealdai, 2000: 230).

Itzulpen-estrategiak, baina, zentsuraren alde ez eze, zentsura gainditu ahal izateko ere baliatzen ziren:

Erregimenaren ideologia onartzera eraman lezake zentsurak edo -bigarren aukera- erregimenaren joko-arauetara nor bere lana mol-datzeraz; eta -hirugarren aukera- gutxien-gutxienez, hizkuntzaren bidez arau horiek burlatzera. Zentsura gainditu nahian dabilen idazleak hirugarren bidetik jo du, mezua kamuflatu egin nahi du, hizkeraren bidez. Ezinezkoa baita hizkuntza zuzenaren erabilera. Hizkuntza batek eman ditzakeen baliabide guztiak erabili behar izan ditu idazleak: iradokizunak, sugearen mugimendu leuna, azeriaren malezia, sinonimoen erabilera, eufemismoak, kode berezien baliatzea. Irakurleak deskodetzeko moduan idatzi, baina zentsorea enteratu gabe. Honek guztiak ekarri duena da idazkera bihurria, kode ulertezinez betea, gutxi batzuentzat bakarrik baliagarri den hizkera klandestinoa askotan. (Torrealdai, 2000: 248)

Bada, ikerketa-esparru honetan identifikatzekoak eta aztertzeakoak dira, hain zuzen ere, baliabide eta kode horiek guztiak.

Azkenik, ez genuke aipatu gabe utzi nahi negoziazio-prozesuetan, aldeko eta kontrako dialektikan, testu beraren bertsio bat baino gehiago sortzen zirela, eta horiek ere aztergai direla hirugarren ikerketa-esparru honetan. Adibide gisa aipa daiteke, esaterako, Gereñok *Anaitasuna* aldizkarian argitaratutako olerki baten harira gertatutakoa. Aldizkariari ezarritako zehapenaren negoziatio-prozesuan olerkiaren hainbat bertsio itzuli sortu ziren (485/72 espediente-zenbakia du dokumentazioak AGAn).

1971ko abenduaren 30ean argitaratu zen Gereñoren «Zu, Euskal herri!» izenburuko olerkia *Anaitasuna* aldizkariko 225. alean. Bada, espedientean

gordetzen den dokumentazioan, salatariak (?) egindako itzulpenaz gain, A. Zelaietak errekurtsioan aurkeztutako bertsioa ere badago (olerkiko esaldi batean isildutako subjektu bat hartzen du aipagai, salatzaileak olerkia bes-tela interpretatu duela agerraraziz, eta olerkiak egiazki «besteek» Euskal Herria ukatu eta baztertu orde, «Euskal Herriko semeek» ukatu eta baztertu dutela ulertu behar dela argudiatuz). Bi testu horiekin batera Euskaltzaindiari eskatutako itzulpena ere bada; izan ere, Euskaltzaindiak egiten zuen arbitraje-lana hainbatetan. Aita Madinak egin omen zuen lan hori kasu honetan, eta ez dakigu zenbateraino eragin zuen itzulpenak berak zentsura-agenteen argitan; baina, gure ustez, itzulpen hori laguntzen duen gutunak du indar handiagoa, honelaxe baitio Faustino Ramos Diezek Ministerio de Información y Turismoko Bizkaiko delegaziotik:

Tenía pendiente enviarle la traducción que había interesado al miembro de la Academia Vasca, Rvdo. Padre Madina, Párroco de San Vicente de esta Ciudad; me indica no encuentra causa para seguir adelante con el expediente y que una actuación administrativa ejemplar será preferible ejercitarla en otro momento y con causa más probada.

Dado el conocimiento que tiene del tema me inclino a aceptar su criterio. En todo caso vosotros objetivaréis los hechos y quedo a la espera de vuestras instrucciones» (485/72 espediente, AGA).

Seguruenik, halako hainbat eta hainbat itzulpen egongo dira gordeta euskal testuei eta bestelako euskal produktuei lotutako izapideen arrasto gisa geratu diren AGAko fitxategietan. Bada, zentsura-itzulpena-ideologia triangeluaren azterketan bide ezin aberatsagoa jorra daiteke gisa bereko testuen bertsio itzuli askotarikoen azterketari helduta.

6. Ondorioak

Artikulu honetan euskal ikasketen esparruan bizi izandako zentsura instituzionalaren eta itzulpenaren arteko lotura ideologikoak agerrarazteko ikerketagaien eskema bat proposatu dugu, eremuen teoriari eta zentsuraren ikerketaren inguruko teoria garaikideei jarraikiz. Testu idatziari lotutako adibideak eman ditugu, baina, gure ustez, eskema hau aplikagarri zaie, ha-

laber, euskal kulturako bestelako produktuei (antzerkia, irratia, ikuskizunak... ditugu gogoan).

Hiru ikerketa-esparru proposatu ditugu, zentsura-egiturari, sortutako kanonari eta jokamoldeei dagozkienak, betiere zentsurak ezabatu duenaz gain sortu duen horretan ere arreta jarrita; halaber, esparru bakoitzean sor litezkeen zenbait galdera proposatu ditugu.

Esparruan esparruko erreposoa eginez ikusi dugun moduan, batez ere Frankismoko zentsuraren egituraren inguruko datu orokorrak ematekotan gara; edonola ere, zentsura-egituraren itzulpenarekin lotutako sare zein diskurtsoek zer-nolako pisua izan zuten aztertzea beharrezkoa iruditzen zaigu, eta zentsura-itzulpena-ideologia sarearen argitan, itzulpenei lotutako espedienteen arakatzeko sistematikoa egitea.

Bestalde, zentsura-espedienteak dituzten itzulpenen eta argitaratutako itzulpenen zerrenden alderaketak egitea ezinbestekoa zaigu, euskal itzulpenen zirkuituak ulertzeko, deskribatzeko eta horren araberrako joerak eta aldiak zehazteko. Gisa horretako ikerketen eskutik baino ezingo ditugu identifikatu eta sailkatu, gainera, zentsurak eragindako itzulpen-estrategiak (zentsuraren aldekoak zein kontrakoak).

Azkenik, itzulpen-estrategiak, itzulpen-prozesuetan ez eze, zentsura-prozesuetan ere aztertzeak dira. Izan ere, artikuluan azaldu dugunez, euskal esparruko zentsurak derrigor pasatu behar zuen itzulpenetik, eta hori da euskal ikasketen esparruko zentsuraren ezaugarri behinenetako bat. Bada, ildo horretan, ikerketa-esparru aberatsa dugu oraindik jorrazear, itzulitako testu zentsuratuen zein ez zentsuratuen eta zentsura-espedienteetako dokumentuen testu-azterketak erakutsiko baitigu zer-nolako itzulpen-estrategiak erabili izan diren edukiak ideologikoki manipulatzeko, kodeak sortzeko, eta abarretarako.

Bibliografia

Beneyto, Antonio, 1975, *Censura y política en los escritores españoles*. Madrid: Editorial Euros.

Billiani, Francesca, 2006, «Assessing Boundaries – Censorship and Translation. An Introduction», in *Modes of Censorship and Translation*. Manchester: St Jerome Publishing, 1-25.

Bourdieu, Pierre, 1982, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Paris: Librairie Arthème Fayard.

Bunn, Matthew, 2015, «Remaining repression; New Censorship Theory and after», *History and Theory*, 54 (2015), 25-44.

De Blas, José Andrés, 2007, «Censura y Represión», *Represura*, online: <http://www.represura.es/represura_3_mayo_2007_articulo7.html> [2008/11/02]

Gómez Castro, Cristina, 2009, «Censorship in Francoist Spain and the importation of translations from South America: the case of Lawrence Durrell's *Justine*», in Ní Chuilleanáin, Eiléan et al. (ed.) *Translation and Censorship. Patterns of Communication and Interference*. Dublin: Fourt Court Press, 132-145.

Hurtley, J., 2006, «Tailoring the talde. Inquisitorial discourses and Resistance in the Early Franco period (1940-1950)», in Billiani, F. (ed.) *Modes of Censorship and Translation*. Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA: St Jerome Publishing, 61-92.

Ibarluzea, Miren, 2017, *Itzulpengintzaren errepresentazioak euskal literatura garai-kidean: eremuaren autonomizazioa, literatur historiografiak eta itzultzaileak fikzioan*. UPV/EHU defendatutako doktorego-tesia. Zuz. Mari Jose Olaziregi Alustiza doktorea.

Jané-Lligé, Jordi, 2013, «Narrativa alemana de postguerra: autors traduïts i censura», *Quaderns. Revista de Traducció*, 20 (2013), 117-145.

Kuhiwczak, Piotr, 2009, «Censorship as a collaborative project: a systemic approach», in Ní Chuilleanáin, Eiléan et al. (ed.) *Translation and Censorship. Patterns of Communication and Interference*. Dublin: Fourt Court Press, 46-56.

Lefevère, André, 1992, «Literary Theory and Translated Literature», *The Art and Science of Translation*, special issue of *Dispositio*, 1:19-20-21, 3-22.

Lobejón, Sergio, 2013, *Traducción y censura de textos poéticos inglés-español en España: TRACEpi (1939-1983)*. Leongo Unibertsitatea.

López Gaseni, José Manuel, 2002, *Historia de la literatura vasca*. Madril: Acento ediciones.

Meseguer, Purificación, 2015, «La traducción como arma propagandística: censura de Orwell, Abellio y Koestler en la España franquista», *Quaderns de Filologia: Estudis Literaris*, XX (2015), 107-122.

Pegenaute, Luis, 1996, «Traducción, censura y propaganda», *Livius*, 8 (1996), 175-183.

———, 1999, «Censoring translation and Translation as Censorship: Spain under Franco», *Translation and the (RE)Location of Meaning: Selected Papers of the CETRA Chair Seminars in Translation Studies, 1994-96*. Lovainako Unibertsitate Katolikoa, 83-96.

Sapiro, Gisèle, 2014, *La sociologie de la littérature*. Paris: Éditions La Découverte.

Simon, Sherry, 1996, *Gender in translation Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London & New York: Routledge.

Tymoczko, Maria, 2009, «Censorship and self-censorship in translation: ethics and ideology, resistance and collusion», in Ní Chuilleanáin, *Eiléan et al.* (ed.) *Translation and Censorship. Patterns of Communication and Interference*. Dublin: Fourt Court Press, 24-45.

Torrealdai, Joan Mari, 1984, *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*. Oñati: Jakin.

———, 2000, *Artaziak*, Zaratx: Susa.

Uribarri Zenekorta, Ibon, 2013, «Censura(s) en la traducción al/del vasco», *Quaderns Revista de Traducció*, 20, 31-4.